

*Олена Наконечна, Леся Поліщук
(Умань, Україна)*

ПРОБЛЕМА ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ У ПРОЗІ В. ЛЕОНТОВИЧА

У статті вперше зроблено спробу дослідити проблему характерів та образів, що репрезентують розуміння письменника як людини в її соціальній та духовній своєрідності. Виділено дві моделі характерів, в основу яких закладені відмінні принципи художнього відображення життя, різний ступінь соціально-психологічної детермінації. Також уперше досліджено етичні та естетичні погляди автора, його суспільна діяльність на терені розбудови української культури.

Ім'я В. Леонтовича було свідомо відірване від життя, вилучене з української літератури, приховане у спецфондах. Майже сто років його твори не перевидавалися і тому зберегли в недоторканності всі ознаки мовної епохи, в яку писалися, та середовища, в якому були народжені.

Ключові слова: В. Леонтович, світоглядні позиції, моделювання дійсності, реалізм, імпресіонізм, психологія персонажа.

Наконечная Е., Полищук Л. Проблема характерообразования в прозе В. Леонтовича.

В статье впервые предпринята попытка исследовать проблему характеров и образов, представляющих понимание писателя как человека в его социальном и духовном своеобразии. Выделены две модели характеров, в основу которых заложены отличительные принципы художественного отображения жизни, разная степень социально-психологической детерминации. Также впервые исследованы этические и эстетические взгляды автора, его общественная деятельность на территории развития украинской культуры.

Имя В. Леонтовича было сознательно оторвано от жизни, изъято из украинской литературы, скрыто в спецфондах. Почти сто лет его произведения не переиздавались и поэтому сохранили в неприкосновенности все признаки языковой эпохи, в которую писались, и среды, в которой были рождены.

Ключевые слова: В. Леонтович, мировоззренческие позиции, моделирования действительности, реализм, импрессионизм, психология персонажа.

Nakonechna O., Polishchuk L. The problem character creation in prose V. Leontovich.

The first attempt to investigate the problem of the characters and images, which represent writer's understanding as a man in his social and spiritual peculiarity, is done in the article. Two models of the characters, based on distinctive principles of life artistic reflection and the different level of socio-psychological determination, have been highlighted. An ethical and esthetic author's views, his social activity on the territory of the Ukrainian culture development have been investigated for the first time.

V. Leontovich's name was consciously torn off life, excluded from Ukrainian literature, hidden in special funds. His works were not republished almost a hundred years, so all the signs of linguistic era and the surroundings were saved.

V. Leontovich's creative heritage enables to value the writer, Ukrainian figure, patron of the second half of the 19th century who created tirelessly and insistently a noble action of Ukrainian Renaissance.

The different strata of people with bright images of their representatives have been depicted in the artist's works. The history through the life drama of the mediocrity has been reflected in

fictionist's stories and narratives. Daily sweets of life and suffering, which are dedicated to everlasting love themes, marriage, birth, death have been described in the author's works. Family fates ups and downs have been painted with humor and admiration.

Keywords: *V. Leontovich, word outlook, a design of reality, realism, impressionism, the psychology of character.*

Метою статті є дослідження літературної спадщини В. Леонтовича, зокрема образо- та характеротворення у прозі письменника, зумовлене потребою в повному відтворенні художньо-мистецького процесу кінця ХІХ – початку ХХ століття.

«Кореневий шар правди в мистецтві – це шар “істини характерів”, який лежить глибше “правди факту” і “правди оцінки”; “істина характерів” – це відображення характеру у його внутрішніх закономірностях, внутрішніх зв’язках» [5, с. 146], – ці слова дослідника В. Лапшина вдало вхоплюють те найголовніше, що впадає в око при аналізі творів В. Леонтовича (1866–1933), українського письменника кінця ХІХ – початку ХХ століть. Так, він прагнув «правди факту» і «правди оцінки», але найсуттєвішим для нього було окреслення людського характеру в усіх його можливостях і проявах. Соціальне й біологічне, свідоме і несвідоме, вічне й злободенне, загальнолюдське й індивідуальне перехрестя, на яких постають його «варіації» змодельованих характерів, типів, образів, вирізняють твори художника в оповіданнях «Солдатський розрух», «Абдул Газіс», «Ворохобня», «Старе й нове» та інші. Саме така серцевина Леонтовичевих образів і є відгадкою таємниці їх неповторності.

У характерах письменник утілює те, що любив і ненавидів у людях, чому щиро співчував, що зримо бачив у житті і відчував інтуїтивно. Можна погодитися з думкою В. Фащенко, який справедливо стверджує, що образний світ В. Леонтовича – одночасно і мета, і засіб його досягнення. Глибинне відчуття безпосередньої причетності до минулого – сучасного – майбутнього своєї вітчизни, несхибна віра у поступ нації, часткою якої мислить себе митець, і є фундаментальними підвалинами його характеротворення. Світ ідей та образів автора «Солдатського розруху» спрямований на широке охоплення соціально-політичних та морально-етичних реалій епохи.

Через ці найголовніші об’єкти художнього дослідження проглядається різнопланова особистість письменника, завжди щирого і чесного, готового братися до найважливіших тем, порушувати найскладніші питання. А звідси – й багатюща галерея характерів та образів, що репрезентують Леонтовичеве розуміння людини в її соціальній та духовній неповторності.

Характери В. Леонтовича ніби поділяються на дві групи, в основу яких закладені, здебільшого, відмінні принципи художнього відображення життя, різний ступінь соціально-психологічної детермінації. Першій моделі Леонтовичевого характеротворення притаманна орієнтація на історичну конкретність характерів, їх високе ідейне утвердження, адже вони переважно реалістичні. Друга модель характерів В. Леонтовича тяжіє до виходу за рамки традиційного класичного реалізму. У них значно потужніше виявлене

авторське суб'єктивне начало – вони більш ліричні і абстрактні. Ця модель характеротворення письменника постала на ґрунті модернізму, його естетичних засад і нових художніх принципів.

В. Леонтович прагне в епіцентрі художнього дослідження дійсності порушити питання про співвідношення особи і суспільства: трударів, люмпен-пролетарів, експлуатованих і гноблених. Кожен з них постає перед читачем у формі долі персонажа, в якій зримо розгортається його людська індивідуальність – вроджена і набута, тобто органічно закладена від природи й зумовлена всіма пережитими перипетіями. Сам же автор намагається бути якомога об'єктивнішим у художньому відтворенні дійсності. Але це не означає, що створені ним характери пафосно безбарвні. Навпаки, ідейно-емоційна спрямованість характерів В. Леонтовича особливо відчутна й увиразнює його політичні, ідеологічні, етичні та естетичні переконання.

У «Солдатському розрусі» художньо переконливо змодельовано життя старого унтера. «Довгі і важкі годи протяг старий під солдатською шинелею; серед казарменних стін посивів, молоді годи змарнував: вірою та правдою тягне третій десяток, на царській службі дві війни відбув, прийняв і ворожі кулі і хреста на шию; багато бачив, багато стерпів, тим ніхто краще за його не знав військових порядків» [3, с. 161]. Цей характер у творі – результат роздумів митця над долею безправної людини в суспільстві. Тісно переплітається з попередньою й інша проблема твору: осмислення суспільної несправедливості, яка калічить, а то й знищує людське життя. Ця авторська думка реалізована через образ генерала, який знущається над беззахисними солдатами: «Так, як з собаками й поведився, як собак і годував, – собі з харчових усі гроші крав, а нам постачав помий, ... вскочив у середину та кого попадає трощить по зубах!» [3, с. 157–158].

Зображуючи своїх героїв, автор тримається безсторонньо. По суті, жоден з них не претендує на виявлення його позиції. Оповідач у творі не окреслений ні соціально, ні психологічно: і за характером мислення, і за способом вислову він зливається з самим автором, відбиваючи його ідейну позицію. Це своєрідна маска автора, його індивідуальний мовно-художній стиль. Читачеві невідомий вік героя-оповідача, його сімейний стан. Читач знає лише теперішню професію героя, те, що він – прикажчик. Перед нами людина, яка стомилась життям. Вона незадоволена собою і навколишнім світом, втомлена внутрішньою боротьбою. Її серце сповнене людських страждань, втомлене болями, нездійсненими надіями, розпачем.

Отож не випадково право оповісти про життя солдатів отримує колишній солдат Тарас Потурнак, який репрезентує антигуманну державу, і водночас є її жертвою. Ці дві взаємопов'язані сутності образу спричинюють психічну дискусію героя з самим собою. Ця історія передається у різних ціннісних ракурсах: оповідач і співчуває офіцеру і сприймає його знуцання як соціально-політичну норму. Але внутрішній конфлікт героя неодмінно переростає в зовнішній. «Я хочу собі показати, перед собою виявити, що не задавили ще душі моєї, що ще маю і я які-небудь права, що й я ще не дам знуцатися з себе, і

хоч до смерти боронитиму себе, що не доживу я такого сорому, щоб за шматок хліба, за злиденне життя віддав свою волю й свою честь» [3, с. 171].

Конфлікт у творі будується насамперед на відмінних психологічних настановах різних осіб, на їхньому сприйнятті певних подій. Герої зображуються в момент великих душевних збуджень, у стані конфлікту з оточенням чи з самим собою.

Леонтовичеві характери співвідносяться з загальнолюдськими цінностями, з глибинною суттю явищ, тому тема «маленької» людини стає для нього поштовхом до філософствування про буття.

У творах «Солдатський розрух», «Абдул Газіс», «Старе і нове», «Образки з життя духовенства» вона трансформується в «загубленість» пересічного «я» у великому змінному світі. З великою симпатією і співчуттям змальовані у повісті «Образки з життя духовенства» отець Каленик, Сергій Іванович Тендітний та лікар Семен Невтішний. Образна система в цій повісті носить панорамний характер. Узагалі тенденція до її розгалуженості є наскрізною в поетиці малої прози митця (за винятком кількох творів «Vismajer», «Малюнок з життя», «Оповідання молодого лелеки», «Усе по закону»). Але подекуди автор зосереджує свою увагу на центральних характерах, надає кожному з них особливо художньої ваги.

Досконалість для попа Сергія Тендітного – це щось духовне, неподільне і недосяжне. Ціннісна позиція персонажа примирлива, але це позиція безсилої перед жорстоким світом людини: «В пан отця перед очима бовваніли маленькі діти, блимав сумний погляд небіжчиці-жінки, і, через силу, примушуючи себе вдавати спокійніше, почав він враз оповідати свою пригоду і прохати оборони» [3, с. 104].

Автор часто виводить характери-антиподи, що додає кожному з них особливої художньої виразності. Образ Абдули Газіса з новели «Абдул Газіс» протиставлений образу Магомеда Оглі; образи отців Макара, Езекіїла, Храпка-Буланого антитезні Каленику, Сергію Тендітному та лікарю Невтішному («Образки з життя духовенства»), старого унтера – офіцеру («Солдатський розрух»). Це один з улюблених прийомів характеротворення, до яких удається В. Леонтович у своїй прозі.

Цікаво подано пейзаж у творі «Солдатський розрух». Картини буяння природи звучать дисонансом з настроєм персонажа. В оповіданні-сповіді «Гинуть мрії» не тільки люди, але й природа неначе торує останній сповіді героя, а тому ще сильнішим видається відчуття його самотності, духовної кризи: «Куди я їду? на який кінець? що робитиму? що буде там ззаду?.. І невже все, що діється, єдиний наслідок усього життя і невже це людське – те, що робиться?» [3, с. 179]. Природа у творі не живе відособно від героя, вона є суголосною чуттям і вболіванням, передає йому свою енергію, вривається в його життя гіллям дерев, вітром, листям, хоче хоч якось допомогти: «Вітер шарпа і рве, торохтить у будку фаетона, гне і торса дерева над дорогою ... Тополі гнуться і хвиськають у повітрі своїми довгими пагонками, довге пруття жалібних верб має у повітрі, як покошкане волосся якоїсь відьми ... Листя

зривається з дерева і, крутячись, женеться за нами, мов сама природа свариться, жене мене та велить тікати звідси» [3, с. 179].

Трагічність характеру героя виявляється не тільки у зруйнуванні одвічних екзистенціальних законів (а це провідна ідея у творі), скільки в неможливості знайти «своє місце під сонцем», протистояти новому світу, жити в ньому.

Така співзвучність у житті природи і людини притаманна художній системі Леонтовича. У більшості його творів між ними встановлюється абсолютна психологічна «рівновага» (як-от у творах «Солдатський розрух», «Абдул Газіс», «Старе й нове», «Ворохобня»). Проте інколи белетрист удається до антитезних художніх прийомів, коли моделює своєрідний «різнобій» між природою і людиною.

На контрасті яскравого, засліплюючого буяння природи перебільшено прекрасної у своїх проявах, і буденного трагізму життя komponує розв'язку письменник у новелі-акції «Солдатський розрух»: «Серед такої божої розкоші, серед цієї величності твору Його (ранку) навіть сама згадка про нашого командира здавалась уразою Його красі, як гидка пляма на чистішій істоті» [3, с. 171].

У прозі В. Леонтовича, зокрема в «Солдатському розрусі» та «Абдулі Газісі», розробляються екзистенціалістські ідеї «загубленості» «маленької» людини у великому світі, трагічності фарсу життя, але проблема свободи вибору розв'язується для поетики екзистенціалізму нетрадиційно. Якщо для Тараса Потурнака («Солдатський розрух») здійснити вибір – означало померти (і це традиційне екзистенціалістське вирішення конфлікту), то для Абдули Газіса така дилема означала жити.

Головний герой у повісті «Абдул Газіс» вирішує врятувати Дейлам від хана і проходить на очах читача шлях від усеперемагаючого визнання до зневіри, пригніченості, до єдиного висновку – вмерти. Отож, як характер класичний, він змінюється поетапно в певних характероформуючих обставинах, розгортається від учинку до вчинку.

Спочатку автор вводить у твір тільки Абдулу Газіса. Портретна характеристика («Був це ставний красунь 35 літ, чорнявий та кучерявий, з рисами мов з мармуру вирізаними, з очима темними, наче ніч, та палкими, мов десь у їх глибині все жеврів таємний вогонь. А глибока зморшка, що з високого, ясного чола круто спускалася йому між рясні брови, виявляла тверду вдачу й рішучість» [1, с. 4]) коментується психоповедінкою: «Коли давав згоду, очі блищали йому жорстким блиском, як відгострена криця під місячним промінням, а думки тисли серце і точили голову» [3, с. 35].

Авторські коментарі щодо настрою, рухів, дій персонажу досить докладні на відміну від «Солдатського розруху», де вони зведені до мінімуму. В. Леонтович спонукає нас слідкувати за кожним жестом і думкою Газіса, щоб не пропустити жодну зміну в його поведінці та почуттях: «Тиша мов нашорошилась; здавалося в застиглому повітрі не ворухилося й листя; тільки стогін поїзду розтинався гучно і далеко. Щось стиснуло Газіса за серце ... якийсь смуток, якісь невиразні турботи гнітили його, відбирали спокій» [3,

с. 21]. Таким чином стан душі героя, настроєва інструментовка образу в кожен конкретний момент визначає й тональність пейзажу.

Малюючи свідомі й несвідомі прояви душі героя у згаданій новелі, письменник, зокрема, своєрідно змальовує вираз очей: «Очі блищали йому жорстким блиском, як відгострена криця під місячним промінням», «мої очі лякають мене», «очі займалися блискавками», «наче пік очима неслухняних вояків». У творі з виразом очей пов'язаний плин почуттів головного героя, його переходи від задумливої печалі до самозаглиблення чи відчаю, які виливаються у своєрідному стрижні твору. Очі Абдули Газіса – це не тільки дзеркало його душі, але й символ його внутрішнього «я»; вони слугують головним невербальним виявом одного з внутрішніх станів героя.

Суттєвою формою відтворення письменником вражень персонажа від навколишньої дійсності, сприйняття її формою самоаналізу мотивів і вчинків героїв слугує також внутрішній монолог. Мові головного героя новели «Абдул Газіс» притаманні вже згадані ознаки імпресіоністичного сповідального монологу, для якого характерне бажання показати читачеві авторські найпотаємніші думки, найзаповітніші мрії, почування, розкрити всю глибину внутрішніх суперечностей персонажа: «Що це я підлягаю чужим думкам, впливу юрби? Це ж зневір'я до себе, до свого діла» [3, с. 34]. Герой не просто міркує вголос. Він висловлює свої почуття, щоб примусити читача співпереживати разом із ним, стати співучасником у розв'язанні його власного внутрішнього конфлікту.

Віддамо належне письменникові – його герої далекі від елементарного ідеологізму, на що справедливо вказував Й. Сірка: «Творам В. Леонтовича бракує позитивного героя, за винятком кількох персонажів (Лагода, баба Катерина), яким властиві позитивні риси, у більшості його героїв переважають негативні риси» [6, с. 26].

Отже, характери у В. Леонтовича – образи конкретні і чуттєві, в яких елемент художньої умовності навмисне прихований. Метою Леонтовичевої письменницької техніки є утвердити життєву правдивість героїв, побачити дійсність очима десятків людей, а значить – неоднозначно і багатоаспектно. Підпорядковуючись загальним законам реалістичної художньої типізації, об'єктивному відтворенню обставин і характерів героїв, В. Леонтович посилює естетичне сприйняття читачами створюваних реалістичних образів. Герої його творів дуже рідко діють як носії конфліктності, зачинателі конфліктів, породжувачі тих, хто потерпає від конфліктного життя, подекуди не вловлюють і тим більше не розуміють причин тієї конфліктності, в якій вони опинилися. Леонтовичеві характери завжди психологічні, виражальні і багатозначні. І взагалі усі вони виконують на спілку поважне завдання – говорять про людське ество, щораз цікаве і неповторне.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Комаров М. І. Невідома біографія В. Леонтовича / М. І. Комаров // Українська мова і література. – 1996. – Число 15. – С. 6.

2. Леонтович В. М. Спомини утікача / В. М. Леонтович. – Берлін, 1922. – 153 с.
3. Леонтович В. М. Оповідання / В. М. Леонтович. – Т. І. – К., 1918. – 184 с.
4. Леонтович В. М. Дитячі та юнацькі роки Володі Ганкевича / В. М. Леонтовича. – Львів, 1930. – 145 с.
5. Лапшин В. А. Пафос утверждения как методообразующий фактор / В. А. Лапшин // Творческие методы и литературные направления : сб. ст. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – С. 142–158.
6. Сірка Й. І. Володимир Леонтович. Бібліографія / Й. І. Сірка // Відділ рукописів Інституту літератури, фонд 199. од. зб. 50. – 26 с.
7. Франко І. Я. З останніх десятиліть ХІХ віку / І. Я. Франко // Збір. тв. : у 50-ти томах. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – 529 с.

Стаття надійшла 17.09.2015 року

УДК 801.81:398.22(4Укр)

Наталія Ярмоленко
(Черкаси, Україна)

ТІЛО ЕПІЧНОГО БОГАТИРЯ-КОЗАКА ЯК МІКРОКОСМ

У статті здійснено спробу структурного аналізу усного героїчного епосу. Виокремлено закони кодування інформації, успадковані від міфу. Автор дослідження доходить висновку, що зразком для опису тіла героя-богатиря є міфологічна модель світу, а кодова опозиція «хаос – космос» у героїчному епосі інтерпретується як опозиції «сила – розум», «голова – тіло».

Ключові слова: героїчний епос, воїн-богатир, тіло, язик, голова, руки, ноги.

Ярмоленко Н. Микрокосм тела эпического богатыря-казака.

В статье осуществляется попытка структурного анализа устного героического эпоса. Вычленяются законы кодирования информации, унаследованные от мифа. Автор исследования делает вывод, что образцом для описания тела героя-богатиря есть мифологическая модель мира, а кодовая оппозиция «хаос – космос» интерпретируется как оппозиции «сила – ум», «голова – тело».

Ключевые слова: героический эпос, воин-богатырь, тело, язык, голова, руки, ноги.

Yarmolenko N. Body epic bogatyrev cossacks.

The article is an attempt to analyze the structural interpretation of the heroic epic. Isolate encoding information laws inherited from the myth. Author of the study concludes that a model for the description of the body of the hero, the hero has a mythological model of the world code and the opposition «chaos – cosmos» is interpreted as opposition to «power – the mind», «head – body».

Keywords: the heroic epic, warrior-hero, body, tongue, head, arms, legs.

Одним із завдань сучасного потрактування українського героїчного епосу є з'ясування того, як носії епосу зберігали й передавали військовий досвід, як кодували, а потім декодували військову інформацію, що в критичній ситуації бою вимагала миттєвого автоматичного використання.